

**Xá'á yu ká'vi yu ra
tiaa yu tu'un mií yu**

Tu'un ísávi Nuu Kuachi

**Empiezo a leer y
escribir en mi lengua**
Mixteco de Guerrero

tu'un sávi • tu'un ísávi • mixteco

Tutu nüú vaxi ikun tu'un í'vi kundaa ini yó ña tu'un ísávi
Vocabulario

Mi nombre es: _____

Vivo en: _____

DIRECTORIO

Esteban Moctezuma Barragán
Secretario de Educación Pública

Marcos Bucio Mújica
Director General del INEA

Créditos de la presente edición

Coordinación general
Celia del Socorro Solís Sánchez

Coordinación académica
Carmen Díaz González
Elisa Vivas Zúñiga

Autoría
Erick Armando Villa Torres

Adaptación a la lengua indígena
Ofelia Flores Rodríguez
Hermenegildo Moreno Rojas
Marcos Arce Álvarez

Asesoría académica
Erick Armando Villa Torres

Revisión técnica
Maribel Eloisa Hidalgo Morales

Dirección gráfica y cuidado de la edición
Greta Sánchez Muñoz
Adriana Barraza Hernández

Calidad y seguimiento editorial
Hugo Fernández Alonso

Revisión editorial
Laura de la Torre Rodríguez
Gabriel Nieblas Sánchez
Alicia Naves Merlin

Diseño
Francisco Castro Miranda

Diagramación
Norma García Manzano
Ricardo Pérez Rovira

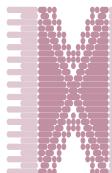
Fotografía
Greta Sánchez Muñoz
Banco de imágenes del INEA

Empiezo a leer y escribir en mi lengua. Mixteco de Guerrero. MIBES 1. Vocabulario. D. R. 2018 ©Instituto Nacional para la Educación de los Adultos, INEA. Francisco Márquez 160, Col. Condesa, Ciudad de México. C. P. 06140.

Esta obra es propiedad intelectual de su autor, y los derechos de publicación han sido legalmente transferidos al INEA. Prohibida su reproducción parcial o total por cualquier medio, sin autorización escrita de su legítimo titular de derechos.

Algunas veces no fue posible encontrar la propiedad de los derechos de algunos textos y/o imágenes aquí reproducidos. La intención es ayudar a personas sin educación básica, y sin fines de lucro. Si usted conoce la fuente de alguna referencia sin crédito, agradeceremos establecer contacto con nosotros para otorgar el crédito correspondiente.

Impreso en México, 2019.

Ña ká'an xa'á tutu yó'o

Tutu nuú vaxi ikun tu'un í'vi kundaa ini yó ña tu'un ísávi kú ña ña chindieé tá'an xí'in ra sáñaa'q ná'nu na sákua'a ka'vi xí'in ña tutu naní MIBES 1. Xá'á yu ká'vi yu ra tiaa yu tu'un mií yu. Tu'un ísávi Nuu Kuachi. Ña ini tutu yó'o vaxi tu'un á tu'un kání ña xíñi yó á ña í'vi kundaa ini yó xí'in ña ña vaxi ini Tutu tótó sákua'a ná'nu, saá tú ini Tutu tótó ka'vi yó xí'in ini tutu ta'nú vqá ndakaá. Xí'in tutu yó'o kundaa vivíí ini yó xí'in iin tu'un á iin tu'un kání ña kueé kundaa ini yó xí'in níké kachi ña.

Tutu nuú vaxi ikun tu'un í'vi kundaa ini yó ña tu'un ísávi su'va vaxi ña: ña chichi ña vaxi chí nda'á íchin ndani'i kún tu'un á tu'un kání vivíí vaxi ikun ña ra ndíáá ka lo'o níká'yu ña; ra chí nda'á kúá'a ndani'i kún ña níñq'a kúni káchi ña tu'un yó'o saá tú vaxi ña ñá xíniñú'un yó ña.

Tutu nuú vaxi ikun tu'un í'vi kundaa ini yó ña tu'un ísávi kuva'a ña xí'in tu'un ña ká'an na ña chí Nuu Ísávi ña íyo Nuu Kuachi. Ndiatu ndi chindieé tá'an tutu yó'o xí'in ún ña kutu'va ún tiaa ún ra kuvi vivíí ní ká kutu'va ún tu'un yó'o.

¡Tixá'vi ní kún ña chikaa ún ndieé xí'in ndi'i yó!

¿Nixaa kuniñú'un yó tutu nuú vaxi ikun tu'un í'vi?

Ini Tutu nuú vaxi ikun tu'un í'vi kundaa ini yó ña tu'un ísávi vaxi ikun tu'un, na káchi yó saá, ndani'i kún iin ndiakua ña ndachitá'an ndi'i tu'un ña inuú xá'á xí'in ña.

Tá iin tilvi ña tu'un, chí íchin ndani'i kún tu'un ra chí nda'á kúá'a ndani'i kún ña nijng'a kúni káchi ña tu'un yó'o saá tú vaxi ña nixaa kuvi kuniñú'un yó ña.

Tu'un ña
ndani'i yó

Nijng'a kúni
káchi ña

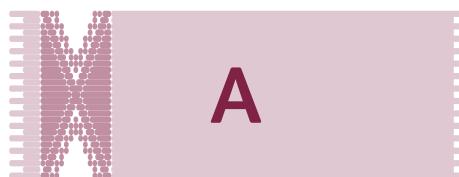

Ti'vi chiñu ña kúni ña sáñaa'q ndia iin chuún ndieé va'a.

Ña xiniñú'un ña:

Tutu tótó sákua'a nq ná'nu ni'i ña uví
ñá nií.

Su'va kuniñú'un yó ña

Ácido fólico Nijña'a kúni káchi ña:

Ña vitamina B chindieé tá'an ña ñq
vq'a ná kua'nu vivíí na yuvií. Tú ná
ko'o na nq sí'lí té ñu'u se'e na ra té ná
kaku se'e na vivíí ní koo na.

Ña xíniñú'un ña:

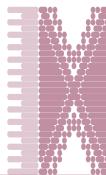
Ñá ña'á xí'i ñá **ácido fólico**.

Amoxicilina Nijña'a kúni káchi ña:

Tátán ña chindieé tá'an sandi'i xq'á
kue'e ña xíkún.

Ña xíniñú'un ña:

Ko'o na **amoxicilina** 500 mg, iin
mitu'un ña tá nuú 8 óra iin saa ndiaa
xínu 5 kíi.

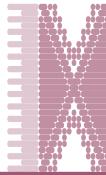
C

Calcio Niña'a kúni káchi ña:

Ña'a ña ñú'un xí'in lakí yó xí'in
nu'un yó.

Ña xíniñú'un ña:

Vaxi calcio xí'in léchi xí'i yó.

E

Electrolito Niña'a kúni káchi ña:

Ndutíá rá chindieé tá'an xí'in na yuvíí
ña vií ná koo na xí'in kuñu na.

Ña xíniñú'un ña:

Tíá **electrolito** rá taxi na ve'e tátán
va'a ní rá.

Fivra dietétika Nija'a kúni káchi ña:

Ña'a yáxi yó ña chindieé tá'an xí'in t̄ixi yó, kuvi ndani'i yó ña xí'in ña cereal, xí'in kuijí saá tú xí'in iva.

Ña xíniñú'un ña:

Ña **fivra dietétika** vaa'a ní chindieé tá'an ña xí'in yó.

Gramo Nija'a kúni káchi ña:

Ña tava na ku'va iin ña'a. Xí'in ndiakua yó'o ké ndani'i yó ña "g". Iin mil gramo kú ña iin kílo.

Ña xíniñú'un ña:

Ra sátátán níka'an ra xí'in ún naqá yaa'a iin **gramo** ká ñíi kaxi ún.

Hierro Nijña'a kúni káchi ña:

Ña'á vaxi xí'in ña yáxin yó, ini kuñu nq yuvíí, xíniñú'un koo hierro saá ké va'a kana ká njí na, ra saá kjí'in ka kue'e na.

Na xíniñú'un ña:

Níka'an rä sátátán xí'in yu ña na ko'o kua'á yu hierro.

Ibuprofeno Nijña'a kúni káchi ña:

Tátán ña sanduvä'a ndia iin nuú ku'vi ní yó, xíniñú'un ña té ku'vi xiní yó, xä'á ña xítia njí nq sí'i, saá té yáxen nu'un yó xí'in té ku'vi kuñu yó.

Na xíniñú'un ña:

Rä sátátán taxi ra tátán ibuprofeno ko'o yu chí ku'vi ní xiní yu.

Ikun vaxi nuú tutu Njñaq'a kúni káchi ña:

Tu'un ña ká'qan xaq'á tá iin nuú tutu ña vaxi ini iin tutu tóto.

Ña xíniñú'un ña:

Ikun vaxi nuú tutu ña ndandukú kún vaxi ña ikun 16.

Káloría Njñaq'a kúni káchi ña:

Ndieé ña taxi iin ñaq'a ña yáxi yó.

Ña xíniñú'un ña:

Tíavixi vaxi ní káloría xí'in rá.

Kánser Njñaq'a kúni káchi ña:

Kue'e ña ki'in na yuvíí. Kuva'a vaá'á iin kuñu ini na yuvíí.

Ña xíniñú'un ña:

Ña vichin, té kama ndani'li na kue'e
kánser yó'o, kúvi va nduva'a na.

Kontinente amerikano

Niña'a kúni káchi ña:

Nuu nuú ndeé kua'á na yuvíí na sasíin tu'un, tákú na Ñuu Ko'yó xílin na ñuu inka xiyo.

Ña xíniñú'un ña:

[...] kundaa ini yó íyo ini ña ñuu kontinente amerikano, xa'á 1,379,788 na yuvíí ni'likue'e chinkunkuya.

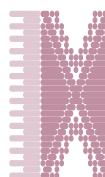
Nuú vaxi ikun ña ka'vi yó

Niña'a kúni káchi ña:

Iin ta'vi tutu tó'lto nuú vaxi ikun ña ka'vi ndi'li nuú tutu.

Ña xíniñú'un ña:

Ndandukú ndó ini tutu nuú vaxi ikun
ña ka'vi yó.

Nd

Ndiakua N̄iñ̄a'a kúni káchi ña:

Ndiakua ña xíniñú'un yó ña v̄a'a tiaa
yó iin tu'un.

Ña xíniñú'un ña:

R̄a tátá sákua'a ra tiaa ra **ndiakua**
yó'o “ñ”.

Ndiakua tíáa N̄iñ̄a'a kúni káchi ña:

Ndiakua ña xíniñú'un yó ña v̄a'a tiaa
yó tu'un mii yó.

Ña xíniñú'un ña:

Ña **ndiakua tíáa** tu'un mií ȳu kueé
í'vi ña.

Ña kindoo Niña'a kúni káchi ña:

Ña kindoo iin tilvi na yuvíí ña kúvi vívíí kundeé na.

Ña xíniñú'un ña:

Ña kindoo ndil'i na yuvíí ndeé iin ñuu ña naá sakána ka na mí'í ini jtia.

Ña kotondosoó yu mií yu

Kíví iin ña'ñu ña vaxi xí'l'i tutu tóto, ña tandoosoó na yuvíí ña xa ka'vi iin ña'ñu ña nií.

Ña xíniñú'un ña:

Ña kotondosoó yu mií yu kú ña tutu savií yu tiaan.

Ña kúni tutu yó'o

Niña'a kúni káchi ña:

Tu'un ña ká'an niña'a ké kúni ña ra ndiatu ña kutu'va na ña xa sandi'i na ka'vi na.

Ña xíniñú'un ña:

Na yuvíí yó'o saxínu na **ñ**a kúni tutu
yó'o ña nií 1.

Ña nií Niña'a kúni káchi ña:

Kú ña iin ña'a nuú vaxi kua'á inka ña
ítá'an xí'in ña ra ndíkundia tá'an ña.
Tákú tutu sákua'a na ná'nú, vaxi iin
ña nií xí'in kua'á ká ña'ñu ña nií xí'in
ña saá tú iin tutu xitondosoó.

Ña xíniñú'un ña:

Ini **ñ**a nií 1 sakua'a yó xa'á ña tutu
ván'díá ndatú'un.

**Ña vaxi xiní
tutu**

Niña'a kúni káchi ña:

Ña kiví iin tutu kú ña, kuvi kúu ña iin
tu'un á iin tu'un kání.

Ña xíniñú'un ña:

Ña vaxi xiní tutu yó'o kú ña ña nií 2.

Ña xq xíni yu té kumani ka xá'á yu ká'vi yu

Nña' a kúni káchi ña:

Té xá'á na ká'vi na, ña nyu ki'in na
kúénta xí'in kú ña ñq xitondiaa na ñq
kqá'vi na ra saá xq kundaa ini lo'o na
nijchuun kú ña kq'qn ña.

Ña xíniñú'un ña:

Ña xq xíni yu té kumani ká xá'á yu
ká'vi yu chindieé tá'an ña xí'in na
ñq xq kundaa ini lo'o na nixaa kú ña
kq'qn ña ñq ká'vi na.

Ña'ñu ña nií

Nña' a kúni káchi ña:

Iin ña'ñu ña nií vaxi ini nyu tutu tóto
sákua'a nq ná'nu. Nyu ña yó'o vaxi
ñq ké'é na ña vq'a kutu'va na ka'vi
na ra tiaa na.

Ña xíniñú'un ña:

Ini ña'ñu ña nií 3 sákua'a na tiaa na
iin tutu tu'un yu'ú kama.

Ñuu valí Nijña'a kúni káchi ña:

Iin ti'vi nq̃ yuvíí na inuú nuú tu'un
ká'qan, inuú vikó ndatava na saá tú
inuú chiñu kéké na ra kú na nq̃ indoó
nuú nq̃ xindeé xjna'á ña kán kéké, saá
síin iin na, nuú inka nuú nq̃ ñuu valí.

Ña xíniñú'un ña:

Nq̃ ñuu valí isávi ká'qan na tu'un
mií na.

Proteína Nijña'a kúni káchi ña:

Ñq̃ a ñq̃ xíniñú'un kuñu nq̃ yuvíí, ña
yó'o chindieé tá'an ña xí'in na ña
nq̃ á kí'in kue'e na saá tú sákua'nu ña
kuñu na.

Ña xíniñú'un ña:

Ña proteína vaxi xí'in ndiví va'a ní ña
kua'nu súkun yó.

SIDA Niña'a kúni káchi ña:

Ndiakua ña ká'an xa'á iin ke'e ña xíkun ra naní ña SIDA, ña yó'o kú iin ti'vi ke'e ña ndo'o na yuvíí na nixíkun vih. Ña vih yó'o kú ña iin ke'e xíkun ña sávita ini na yuvíí.

Ña xíniñú'un ña:

Ña naá ki'lin yó ke'e ña SIDA xíniñú'un kundiaa ní yó mií yó té kixin yó xí'in iin na yuvíí.

Tiaa yu iin tu'un kání Niña'a kúni káchi ña:

Nuú xa tiaa na ná'nu iin tu'un kání xa'á ña ndatú'un na iin chiñu.

Ña xíniñú'un ña:

Ra sáña'a yu níka'an ra xí'in yu **tiaa**
yu iin tu'un kání.

Tuchí kuñu

Niña'a kúni káchi ña:

Ña tuchí kuñu na yuvií, ña yó'o kú
ña chidieé tá'an xí'in ikí na ña va'a
ndakitá'an ña, saá tú íyo inka kaa ña
va'a kanda ña chí ítá'an ta'vi ña.

Ña xíniñú'un ña:

Ku'vi ní **tuchí kuñu yu**, ña ndieé ní ka
ku'vi kú ña kondo xq'á yu.

Tuní kíví

Niña'a kúni káchi ña:

Ña xíniñú'un iin na yuvíí té ka'yu na
nuú iin tutu té taxi na ndiayú á té kúni
na kundaa uni na yoó ku na savií tutu.

Ña xíniñú'un ña:

Chindu'ú yu **tuní kíví yu nuú** tutu ña
tanda'yu.

Tutu n̄ixa kua'an yu

N̄iña'a kúni káchi ña:

Tutu ña vaxi nuú ndi'i tutu tó'to nuú
ndoó ña sákua'a yó ndi'i nuú tá iin
ñá nií.

Ña xíniñu'un ña:

Tutu n̄ixa kua'an yu ndataxi yu ña
té kúmaní ká xá'á yu tiin yu tutu
xitondosoó yu ña xa sandi'i yu ka'vi yu
ndi'i saá tutu.

Tutu nuú vaxi ikun ña'a

N̄iña'a kúni káchi ña:

Tutu nuú tiaa ikun na kíví ña'a xá'á ña
nuú chí n̄inú iin saá ndiaq chí n̄inu.

Ña xíniñu'un ña:

Ra Luis savií ra iin **tutu nuú vaxi ikun**
kíví ña'a ña sataá ra ña'á savií ra
ve'e ra.

Tutu nuú vaxi ikun tu'un í'vi kundaa ini yó ñá tu'un ísávi

N̄iña'a kúni káchi ña:

Tutu nuú vaxi kua'á nuú tu'un ña xaá
xí'in ñá í'vi kundaa uni yó xí'in.

Ña xíniñú'un ña:

Ña tutu nuú vaxi ikun tu'un í'vi
kundaa ini yó ña tu'un isávi
vaxi kua'á ní tu'un nyú ña ra kuvi
ndandukú yó iin tu'un.

**Tutu táxi ichí
nuú ra sáñ'a'q
uví tu'un**

Niña'a kúni káchi ña:

Tutu ña xíniñú'un ra sáñ'a'q uví nyú
tu'un ña ká'qn xílin ra nixa koo sáñ'a'q
ra na ná'nu ka'vi na ra
tiaa na.

Ña xíniñú'un ña:

Yu'u ni'lí yu **tutu táxi ichí nuú ra
sáñ'a'q uví tu'un.**

**Tutu ta'nu va'á
ndakaá vaxi ña
kúvi ka'vi yó**

Niña'a kúni káchi ña:

Tutu cheé ndakaá nyú vaxi kua'á nyú
tutu ña vaxi ini tutu tóto sákua'a na
ná'nu ra xíniñú'un ká'vi na ña.

Ña xíniñú'un ña:

Ndandukú ña tutu vá'ndíá ndatú'un
ña vaxi nyú **tutu ta'nu va'á ndakaá
vaxi ña kúvi ka'vi yó.**

Tutu tóto ka'vi yó

Niña'a kúni káchi ña:

Tutu ña ni'i kua'á ní nuú tu'un ña kuvi ka'vi nq ná'nu.

Ña xíniñú'un ña:

Ka'vi iin ña ndakani ña vaxi nuú **tutu tóto ka'vi yó** ra saá ndatú'un kún ña ká'qan ña.

Tutu tóto sákua'a nq ná'nu

Niña'a kúni káchi ña:

Tutu ña xíniñú'un nq ná'nu ña sákua'a na ka'vi na ra tiaa na, ra savií na kua'á nuú chiñu ña vaxi tá iin ña'ñu.

Ña xíniñú'un ña:

Kua'qan vichin nuú **tutu tóto sákua'a
nq ná'nu** ra ndakuin ña ndukú ña nuú kún.

Tutu tu'un yu'ú yu

Niña'a kúni káchi ña:

Tutu ña tiaa iin nq yuvíí ra ti'vi na ña nda'á inka nq yuvíí na kandu'ú xíka, ra kúni na ká'qn na iin tu'un chiñu xí'in na.

Ña xíniñú'un ña:

Ná tiaa yu iin **tutu tu'un yu'ú yu** ku'un nda'á ra ñani kúáchi yu rq Juan.

Tutu tu'un yu'ú yu kama

Niña'a kúni káchi ña:

Tutu tiaa na xq'á ña ndakoo na iin chiñu kama nda'á iin nq yuvíí.

Ña xíniñú'un ña:

Tiaa iin **tutu tu'un yu'ú yu kama** nda'á ñá lo'o ku'va kún.

Tutu tu'un yu'ú yu

Niña'a kúni káchi ña:

Tutu ña tiaa iin nq yuvíí ra ti'vi na ña nda'á inka nq yuvíí na kandu'ú xíka, ra kúni na ká'qn na iin tu'un chiñu xí'in na.

Ña xíniñú'un ña:

Ná tiaa yu iin **tutu tu'un yu'ú yu** ku'un nda'á ra ñani kúáchi yu rq Juan.

Tutu tu'un yu'ú yu kama

Niña'a kúni káchi ña:

Tutu tiaa na xq'á ña ndakoo na iin chiñu kama nda'á iin nq yuvíí.

Ña xíniñú'un ña:

Tiaa iin **tutu tu'un yu'ú yu kama** nda'á ñá lo'o ku'va kún.

Tutu vá'ndíá ndatú'un

Niña'a kúni káchi ña:

Tu'un vaxi nuú iin tutu vá'ndíá ra
ndátú'un ña iin chiñu cheé, ra ni'i ña
nuú ña tu'un kání valí, xí'in kolor nduvi
saá tu xí'in naná ná'nu va'a.

Ña xíniñú'un ña:

Ká'qan nuú tutu vá'ndíá ndatú'un vivíí
kuxi yó ra saá ké kí'in ke'e yó.

Viru Niña'a kúni káchi ña:

Ña'a ña keé kuvi kúni yó, ña na'a
yó'o kaku ña ini na'a tíaku ra tava ña
ke'e xí'in na yuvíí.

Ña xíniñú'un ña:

Ña tí viru yó'o kví kúni yó rí xí'in
tínuú yó.

Vitamina N̄iña'a kúni káchi ña:

Ña'a ña xíniñú'un na yuvíí ra koo va'a na xílin mií na.

Ña xíniñú'un ña:

Ña **vitamina** vaxi ña xílin ña'a yáxin yó.

**Xatún lo'o
tutu nyú vaxi
nda'á chíñu ña
sákua'a kún**

N̄iña'a kúni káchi ña:

Kag'á nda'á chíñu vaxi ña kuniñú'un na ná'nu ña va'a sákua'a na ka'vi na ra tiaa na.

Ña xíniñú'un ña:

Ña **xatún lo'o tutu nyú vaxi nda'á
chíñu ña sákua'a kún kú ña ña**
MIBES 1.

Zinc Niña'a kúni káchi ña:

Ña'a ña xíniñú'un na yuvíí, ra chindieé
tá'an ña xí'in xíni na yuvíí, saá tú
xí'in tínuú na xí'in inka ña'a tixi na,
saá tú chindieé tá'an ña ña kama na
nduva'a nuú tákue'e na.

Ña xíniñú'un ña:

Ña zinc yó'o chindieé tá'an ní ña xí'in
xíni na yuvíí ña koo vivíí na.

Ini tutu yó'o, ndanílí ún tu'lun ña xíniñú'un ún ra kuvi chindieé tá'an ña xílin ún kundaa ini ún ndili tu'lun ña vaxi ini tutu ña kalvi ún ra tiaa ún. Saá tú kuvi ndanílí ún inka tu'lun ña sama ká'an na inka ñuu tu'lun ún ísávi ña **Nuu Kuachi**.

Xa'lá ña ká'an yó'o **vá'lá** ní ña kúniñú'un yó tutu nuú vaxi **ikun** tu'un í'vi kundaa ini yó ña tu'un ísávì ña **vaxi nuú** ndili tutu tiaa yó'o.

En este material encontrarás las palabras que te ayudarán a comprender sus significados en los materiales de lectura o de escritura que integran tu módulo. También, encontrarás otras maneras de decir las mismas cosas en los diferentes lugares donde se habla tu lengua mixteco de Guerrero.

Por estas razones, el uso del Vocabulario se considera de mucha utilidad para una mejor comprensión de los textos escritos.

**GOBIERNO DE
MÉXICO**

SEP
SECRETARÍA
DE EDUCACIÓN
PÚBLICA

 **INSTITUTO
NACIONAL PARA
LA EDUCACIÓN
DE LOS ADULTOS**

DISTRIBUCIÓN GRATUITA
Ña xáxq uun ké

Este programa es público, ajeno a cualquier partido político. Queda prohibido su uso para fines distintos a los establecidos en el programa.